

Жиноят Ишлари Юритувида Келиб Чикадиган Процессуал Чикимларни Ундиришни Тартибга Солиш

Бозоров Мақсудали Махмудович¹

Аннотация: Ушбу мақолада муаллиф томонидан жиноят процессининг муҳим институтларидан бири бўлган процессуал чикимларнинг процессуал аҳамияти, соҳадаги мавжуд муаммолар ҳамда уларнинг ечими юзасидан хорижий давлатларнинг илғор тажрибаси тўғрисида сўз юритилган. Шунингдек, бир қанча таклиф ва тавсиялар ҳам ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: Процессуал чикимлар, процессуал чикимларнинг турлари, процессуал аҳамияти ва уларни қўллаш, процессуал харажатларни ундириш тартиби.

Мамлакатимизда барча соҳаларда бўлганидек суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш, одил судловни қарор топтириш орқали фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоясини таъминлашга, шунингдек одил судловга эришиш даражасини оширишга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Таъкидлаш жоизки, мамлакатимиз тараққиётининг кафолати давлат ва жамиятнинг барча тармоқларини ривожлантиришга қаратилган кенг қамровли ислоҳотларни амалга оширишда намоён бўлади.

Сўнгги йилларда мамлакатимизда суд-ҳуқуқ соҳасини тубдан такомиллаштириш борасида қатор тизимли ишлар амалга оширилди.

Янги таҳрирдаги Конституцияда инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш билан боғлиқ ҳуқуқий нормалар киритилди, ҳуқуқбузарликдан жабрланганларнинг ҳуқуқлари қонун билан муҳофаза қилиниши, давлат **жабрланганларга ҳимояланишни ва одил судловдан фойдаланишни таъминлаши**, уларга етказилган зарарнинг ўрни қопланиши учун **шарт-шароитлар яратишига оид қоидалар** аниқ белгилаб қўйилди.

Одил судловни **процессуал чикимларсиз** тасаввур этиб бўлмайди. Зеро, мазкур институт жиноят ишларини юритиш жараёнининг барча босқичларидаги процессуал ҳаракатларни амалга оширишни ташкилий-моддий жиҳатдан таъминлаш билан бирга, иштирокчиларнинг мулкӣ манфаатларини ҳимоялаши боис жиноят процессининг молиявий воситаси бўлиб хизмат қилади. Процессуал харажатларни жиноят ишини юритишга масъул органлар фаолиятини ташкил этишни моддий-техник жиҳатдан таъминлаб, унинг самарадорлигини баҳолашга имкон берадиган, шунингдек кўмаклашувчи иштирокчиларнинг моддий манфаатларини муҳофазалаш ва далилларни сақлаш, жўнатиш, тадқиқ этиш билан боғлиқ процессуал ҳаракатларни амалга оширишнинг **моддий шарт**и сифатида хизмат қилувчи ҳамда шу мақсаддаги фаолият давомида келиб чикадиган жиноят процессининг асосий вазифаларига мос бошқа сарф-харажатлар деб тавсифлашга асос бўлади.

Жиноят ишини юритиш умумий қоида тариқасида **давлат ҳисобидан** амалга оширилади. Лекин шундай вазиятлар бўладики, иш юритишга масъул давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг функцияларига бевосита тааллуқли бўлмаган харажатлар келиб чиқади ва улар харажатларнинг алоҳида тоифасини ташкил этади.

¹ Тошкент давлат юридик университетининг жиноят-процессуал ҳуқуқи кафедраси ўқитувчиси

Процессуал чикимлар билан боғлиқ муаммоларнинг самарали ечимини топиш учун процессуал чикимлар, уларнинг процессуал аҳамияти ва таснифи ҳақида муайян тасаввурга эга бўлиш талаб этилади.

Процессуал чикимлар деганда жиноят ишини юритишга масъул бўлган мансабдор шахсларнинг процессуал фаолиятини моддий жиҳатдан таъминлайдиган, процессуал ҳаракатларни амалга оширишда кўмаклашувчи шахсларнинг моддий манфаатларини муҳофаза қилиш, далилларни сақлаш, жўнатиш, тадқиқ этиш билан боғлиқ процессуал ҳаракатларни амалга оширишнинг моддий шарти сифатида хизмат қилувчи ҳамда процессуал фаолият давомида келиб чиқадиган жиноят процессининг асосий вазифаларига мувофиқ бўлган бошқа сарф-харажатлар тушунилади.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 75-моддасида жабрланувчи ёки унинг вакили, гувоҳ, эксперт, мутахассис, таржимон ёки холис сифатида чақирилган шахснинг иш жойидаги ўртача ойлик маоши унинг суриштирувчи, терговчи, прокурор ва суд хузурига чақирилиши муносабати билан кетган ҳамма вақт учун сақланиши, ишламайдиган шахсларга улар кундалик машғулоти билан шуғуллана олмаганликлари учун ҳақ тўланиши, бундан ташқари кўрсатилган ҳамма шахслар чақирилиш муносабати билан қилган сарф-харажатларини ундириш ҳуқуқига эгаллиги белгиланган. Шунингдек, ушбу моддада эксперт, мутахассис ва таржимон ўз мажбуриятларини бажарганликлари учун ҳақ олиш ҳуқуқига эга эканлиги, истисно тариқасида ушбу мажбуриятлар хизмат топшириғи тарзида бажарилган ҳолларда бу қоида татбиқ этилмаслиги, **сарф-харажатлар қонунда белгиланган тартибда ва миқдорда тўланиши қайд этилган.**

Амалдаги қонунчиликка мувофиқ, **процессуал чикимлар:**

- 1) жабрланувчилар ва уларнинг вакиллари, гувоҳлар, экспертлар, мутахассислар, таржимонлар ва холисларга уларнинг процессуал ҳаракатлар ўтказиладиган жойга келиб-кетиш, турар жойни ижарага олиш харажатларини қоплаш учун, шунингдек, суткалик харажат пули тариқасида бериладиган суммадан;
- 2) доимий иш ҳақи олмайдиган жабрланувчилар ва уларнинг вакиллари, гувоҳлар ҳамда холисларга уларни одатдаги машғулотида чалғитганлик учун тўланадиган суммадан;
- 3) экспертлар, таржимонлар, мутахассисларга улар суриштирув, дастлабки тергов ёки судда ўз вазифаларини бажарганлиги учун тўланадиган ҳақдан (ана шу вазифалар хизмат топшириғи тартибида бажарилган ҳоллар бундан мустасно);
- 4) судланувчи тўловдан озод қилинган тақдирда юридик ёрдам кўрсатганлик учун ҳимоячига тўланадиган ҳақдан (ишни юритаётган суриштирувчи, суриштирувчи, терговчи, прокурор ёки суд гумон қилинувчини, айбланувчини, судланувчини юридик ёрдам учун тўловдан батамом ёки қисман озод этишга ҳақлидир. Бундай ҳолларда адвокат меҳнатига ҳақ тўлаш харажатлари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси белгилайдиган тартибда давлат ҳисобидан бўлади);
- 5) ашёвий далилларни сақлаш ва жўнатиш билан боғлиқ харажатлар суммасидан;
- 6) экспертиза муассасаларида экспертиза ўтказиш учун сарфланган суммадан;
- 7) шахсларни ушлаш, мажбурий келтириш ва қидириш учун қилинган харажатлардан;
- 8) суриштирув, дастлабки тергов ёки суд мажлисини видеоконференцалоқадан фойдаланган ҳолда ўтказиш чоғида қилинган харажатлардан;
- 9) жиноят ишини юритишда қилинган бошқа харажатлардан;
- 10) гувоҳ тариқасида, шунингдек, жабрланувчи, фуқаровий даъвогар, фуқаровий жавобгар ва уларнинг вакиллари, эксперт, мутахассис, таржимон, холис, жамоат айбловчиси ва жамоат ҳимоячиси тариқасида чақириладиган шахснинг терговга қадар текширув органига,

суриштирувчига, терговчига, прокурорга ёки судга чақирилганлиги билан боғлиқ буткул вақт учун уларнинг иш жойида сақлаб қолинадиган ўртача иш ҳақидан иборат.

Жиноят-процессуал қонунчиликда келтириб ўтилган процессуал чиқимларни қоплаш нуқтаи назаридан уч гуруҳга тақсимласа бўлади:

- 1) маҳкумлар ҳисобидан ундирилиши назарда тутилган харажатлар;
- 2) давлат ҳисобидан қопланиши лозим бўлган харажатлар;
- 3) процесс иштирокчиси доимий ишлайдиган корхона, ташкилот ва муассасалар ҳисобидан қопланиши назарда тутилган харажатлар.

Процессуал чиқимлар мазмун-моҳияти ва турларидан келиб чиқиб, уларнинг **ЖИНОЯТ-ПРОЦЕССУАЛ АҲАМИЯТИНИ** қуйидагиларда кўриш мумкин:

- 1) жиноят ишларини юритиш учун зарурий шарт-шароитларни яратиш беради;
- 2) жиноят-процесси иштирокчиларининг моддий манфаатларини самарали муҳофазалайди;
- 3) турли соҳага оид билим ва кўникмаларга эга бўлган мутахассислар ҳамда зарур маълумотга эга иштирокчиларни кўпроқ жалб этиш воситасида жиноят иши сифатини оширади;
- 4) жиноят ҳақида берилган ариза ва хабарлар ўз тасдиғини топмаганда уларни текшириш билан боғлиқ харажатлар ундириб олиниши ҳақидаги огоҳлантириш асосиз муурожаатларнинг камайишига хизмат қилади;
- 5) жиноят ишларини юритишда давлат томонидан сарфланган харажатлар миқдорини аниқлаш ва уларни ундириб олишга кўмаклашади.

Жиноят ишлари юритувида процессуал чиқимлар жиноят ишларини юритиш жараёнининг барча босқичларидаги процессуал ҳаракатларни амалга оширишни ташкилий-моддий жиҳатдан таъминлаш билан бирга, иштирокчиларнинг мулкӣ манфаатларини ҳимоялаб, жиноят процессининг молиявий воситаси бўлиб хизмат қилади. Процессуал харажатлар жиноят ишини юритишга масъул органлар фаолиятини ташкил этишни моддий-техник жиҳатдан таъминлаб, унинг самарадорлигини баҳолашга имкон берадиган, шунингдек кўмаклашувчи иштирокчиларнинг моддий манфаатларини муҳофазалаш ва далилларни сақлаш, жўнатиш, тадқиқ этиш билан боғлиқ процессуал ҳаракатларни амалга оширишнинг моддий шарт сифатида хизмат қилувчи ҳамда шу мақсаддаги фаолият давомида келиб чиқадиган жиноят процессининг асосий вазифаларига мос бошқа сарф-харажатлар деб тавсифлашга асос бўлади.

Жиноят ишини юритиш умумий қоида тариқасида давлат ҳисобидан амалга оширилади. Лекин шундай вазиятлар бўладики, иш юритишга масъул давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг функцияларига бевосита тааллуқли бўлмаган харажатлар келиб чиқади ва улар харажатларнинг алоҳида тоифасини ташкил этади. Бу харажатлар процессуал чиқимлар сифатида эътироф этилади². Жиноят процессуал кодексининг 318-моддасига мувофиқ жиноят ишлари бўйича процессуал чиқимлар деганда жабрланувчиларга ва уларнинг вакилларига, гувоҳларга, экспертларга, мутахассисларга, таржимонларга, холисларга уларнинг процессуал ҳаракатлар ўтказиладиган жойга келиб кетиш, турар жойни ижарага олиш харажатларини қоплаш учун, шунингдек суткалик харажат пули тариқасида бериладиган сумма; доимий иш ҳақи олмайдиган жабрланувчиларга ва уларнинг вакилларига, гувоҳларга, холисларга уларни одатдаги машғулотидан чалғитганлик учун тўланадиган сумма; экспертларга, таржимонларга, мутахассисларга улар суриштирув, дастлабки тергов ёки судда ўз вазифаларини бажарганлиги учун тўланадиган ҳақ; ЖПКнинг 50-моддасига мувофиқ судланувчи тўловдан озод қилинган тақдирда юридик ёрдам кўрсатганлик учун ҳимоячига тўланадиган ҳақ; ашёвий далилларни сақлаш ва жўнатиш билан боғлиқ харажатлар суммаси; экспертиза муассасаларида экспертиза ўтказиш учун сарфланган сумма; шахсларни ушлаш, мажбурий келтириш ва қидириш учун

²Процессуальные издержки. https://studme.org/1356061516342/pravo/protsessualnye_izderzhki

қилинган харажатлар; суд мажлисини видеоконференцалоқа режимида ўтказиш билан боғлиқ харажатлар, шунингдек жиноят ишини юритишда қилинган бошқа харажатлар тушунилади.

Бу ҳолатлар процессуал харажатларни жиноят ишини юритишга масъул органлар фаолиятини ташкил этишни моддий-техник жиҳатдан таъминлаб, унинг самарадорлигини баҳолашга имкон берадиган, шунингдек кўмаклашувчи иштирокчиларнинг моддий манфаатларини муҳофазалаш ва далилларни сақлаш, жўнатиш, тадқиқ этиш билан боғлиқ процессуал ҳаракатларни амалга оширишнинг моддий шарти сифатида хизмат қилувчи ҳамда шу мақсаддаги фаолият давомида келиб чиқадиган жиноят процессининг асосий вазифаларига мос бошқа сарф-харажатлар деб тавсифлашга асос бўлади. Процессуал чиқимларга тегишли бошқа харажатлар деганда жиноят иши бўйича бевосита шахснинг айбдорлигига доир далилларни тўплаш ва текшириш юзасидан суриштирув, тергов органлари ва судлар томонидан қилинган сарф-харажатлар тушунилади. Бошқа харажатларга, жумладан тергов эксперименти ёки экспертиза ўтказиш чоғида бузилган ёки йўқ қилинган нарсалар қийматини қоплаш жиноят ишини алоҳида иш юритувга ажратиш таниб олиш учун кўрсатилган шахслар (айбланувчилардан ташқари) харажатларини қоплаш билан боғлиқ сарфлар киритилиши мумкин³.

Процессуал чиқимларни иш юритиш билан боғлиқ бўлмаган жиноят натижасида етказилган зарарлардан фарқлашимиз лозим⁴. Етказилган зарар фуқаровий даъво кўзғатиш ёки фуқаролик суд ишини юритиш орқали ундирилади. Масалан, жабрланувчининг тиббий даволаниши учун кетадиган харажатлар, соғлиғи туфайли ишга чиқа олмаслиги учун ойлик иш ҳақидан кўрадиган зарарлар процессуал чиқим ҳисобланмайди.

“Харажатлар” атамаси мазмуни турли манбаларда турлича талқин қилинади. Молия-иқтисодий терминлар луғатини ўрганадиган бўлсак, унга кўра харажатлар – “бу товар ва хизматларни ишлаб чиқариш ва яратиш учун талаб қилинадиган ресурслар нархининг пулдаги ифодаси”⁵. “Харажатлар” (inputs) ва “Чиқимлар” (costs) тушунчаларини ресурслар (моддий, табиий, энергетик, меҳнат, ахборот ва б.) ни ишлаб чиқаришига кўра бир-биридан фарқланади⁶. Шунинг учун чиқимлар бу шунчаки харажатлар эмас, ресурслар харажати. Жиноят процессида эса харажатлар дейилганда, содир этилган ижтимоий хавфли қилмиш натижасида давлат ва жамиятга етказилган ҳар қандай зарарни қоплашга қаратилган сарф-харажат тушунилади⁷.

Баъзи тергов ҳаракатларини ўтказишда (масалан, тинтув, экспертиза тайинлаш, олиб қўйиш, тергов эксперименти) унга нисбатан тергов ҳаракати ўтказилаётган шахснинг мол-мулкига шикаст етказилиши мумкин. Шикаст етказилган мулкни қайта тиклаш ёки таъмирлаш харажатлари тергов ҳаракати кимга нисбатан ўтказилган бўлса, ўша шахс томонидан қопланади. Шундан келиб чиқиб, тергов ҳаракатларини ўтказиш жараёнида бутунлай ёки қисман яроқсиз ҳолга келтирилган, жабрланувчи, гувоҳ ва бошқа шахсларга тегишли бўлган ва уларни тиклаш учун муайян харажатлар қилишга сабаб бўладиган, мол-мулкни тиклашга кетадиган процессуал чиқимларни қоплаш масаласини ҳам ЖПК нормаларида назарда тутиш мақсадга мувофиқ.

Процессуал чиқимлар институтининг мазмунан кенгайиши, унинг процессуал-ҳуқуқий таърифига ҳам янгича ёндашувни тақозо этиши табиий. Зотан маҳаллий ва хорижий юридик манбалардаги суд харажатлари институтига берилган таърифлар процессуал чиқимлар институтининг моҳиятини тўлиқ очиб бермайди. Жумладан, А.Раҳмонқуловнинг фикрича, процессуал чиқимлар жиноят процессининг айрим иштирокчиларига улар ўз мажбуриятларини

³ Жиноят ишлари бўйича процессуал чиқимларни ундириш амалиёти тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2009 йил 24 ноябрдаги 13-сон Қарори. <http://lex.uz>

⁴ Понятие и состав процессуальных издержек по уголовному делу. Порядок их исчисления, возмещения и взыскания. https://studref.com/315707/pravo/ponyatie_sostav_protseessualnyh_izderzhkek_ugolovnomu_delu_poryadok_isc_hisleniya_vozmescheniya_vzyskaniya

⁵ Настольный словарь финансово-экономических терминов и понятий/ Сост. Жалнинский Б.А. –М., 1999. –С.190.

⁶ https://textbook.news/ekonomicheskaya-teoriya_781/112-vidyi-izderjek-osobennosti-dinamiki.html

⁷ Емельянов К.Н. Процессуальные издержки в российском судопроизводстве. Дис. на соиск. Уч. Степен. Кан-та. Юр. наук. Тюмень, 2009. –С. 56.

бажарганликлари учун, шунингдек ашёвий далилларни сақлаш ва жўнатиш кабилар учун тўланадиган пул суммалари бўлиб, улар давлат томонидан тўланади⁸. Кўриниб турибдики, бунда процессуал чиқимлар доираси жиноят процессининг айрим иштирокчиларига улар ўз мажбуриятларини бажарганликлари учун, шунингдек ашёвий далилларни сақлаш ва жўнатиш учун тўланадиган суммалар билангина чекланиб, улар орқали барча турдаги чиқимларни камраб олишга ҳаракат қилинган. Рус процессуалист олими С.В.Бажановнинг фикрига кўра, процессуал чиқимлар - жиноят-процессуал қонунчилигида назарда тутилган суриштирув, дастлабки тергов, прокуратура ва суднинг жиноят-процессуал фаолиятини амалга ошириши билан боғлиқ, жиноят содир этишда айбдор деб топилган шахсдан ёки давлат бюджетидан ундириладиган харажатлардир.⁹ Яна бир рус процессуалист олими В.Н.Демидовнинг таъкидлашича, давлатнинг реал харажатлари муаммосини, хусусан, жиноят ишини юритишда келиб чиқадиган харажатларни молиялаштиришнинг муқобил миқдорларини, одил судлов сифатига таъсир кўрсатмаган ҳолда мазкур турдаги иш юритишга харажатларни камайтириш ва қисқартириш йўллари, шунингдек дастлабки тергов, суриштирув органлари ва судга чақиртириш билан боғлиқ харажатлар қопланишига оид бўлган фуқароларнинг ҳуқуқларини таъминлаш юзасидан иш ҳолатларини ўрганиш ҳамда давлатнинг таъсир этиш чораси сифатида ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсга процессуал чиқимларни юклашни ўрганиш асосий масала ҳисобланади¹⁰. Шунини таъкидлаш лозимки, жиноят ишини кўриш билан боғлиқ чиқимлар таркибига суд қарорининг ижросига доир харажатлар кирмайди.

Н.А.Сидоров фикрига кўра, жиноят ишини юритишда келиб чиқадиган барча чиқимларни субъектларига қараб, икки гуруҳга ажратишимиз мумкин:

- 1) суриштирув, дастлабки тергов, прокуратура ва суд тимсолида давлат фаолияти натижасида келиб чиқадиган чиқимлар;
- 2) жиноят иши иштирокчиси сифатида иштирок этаётган шахсларнинг фаолияти натижасида келиб чиқадиган чиқимлар¹¹.

Процессуал чиқимларнинг табиатидан келиб чиқиб, уларни яна гуруҳларга бўлиб ўрганишимиз мумкин бўлади. Масалан,

- 1) жиноят-процессуал фаолият иштирокчиларининг ўз фаолиятидан келиб чиқадиган чиқимлари;
- 2) жиноят иши юритувида иштирок этаётган ва этмаётган жисмоний ва юридик шахсларга юкланадиган чиқимлар.

Жиноят-процессуал қонун мазмуни чиқимларни уларнинг қопланиш тартиби нуқтаи назаридан, ҳуқуқий табиатидан келиб чиқиб, қуйидаги икки муҳим гуруҳга ажратади: компенсация кўринишида ва бенефициар кўринишда. Умуман олиб қараганда, жиноят ишлари юритувидаги моддий харажатлар бевосита жиноят-процессуал нормалар, молия ҳуқуқи ва иқтисод билан боғлиқ. Моддий харажатларга жиноятни фош этишда давлат томонидан сарф қилинадиган харажатлар, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ва суд органлари таъминоти учун кетадиган харажатлар, шунингдек процессга жалб этилган шахслар ўз иш жойларида бўлмаганлиги сабабли давлатга етказиладиган зарар. Бундан ташқари, бу турдаги харажатлар қаторига вақтинчалик сақлаш ҳибсхоналари, тергов ҳибсхоналарида вақтинчалик сақланадиган гумон қилинувчи, айбланувчи ва судланувчилар таъминотига кетадиган, шунингдек ҳукми ижрога қаратиш билан боғлиқ харажатларни ҳам киритишимиз лозим.

⁸ А.Султонов. Процессуал чиқимлар. Илмий мақола. <http://huquqburch.uz/uz/view/679>.

⁹ Бажанов С.В. Процессуальные издержки в уголовном процессе России: Текст лекций/ ВЮИ Минюста России. – Владимир, 2001. – С.36.

¹⁰ Демидов В.Н. Уголовный процесс и материальные затраты. – М.: Спарк, 2000. – С. 76.

¹¹ Сидорова, Н.А. Судебные издержки в уголовном судопроизводстве: Дис. . канд. юрид. наук / Н.А Сидорова Ленинград, 1997. – С.198.

Жиноят ишлари юритувидаги моддий харажатларни тўлаш нафақат давлатга, балки иш натижасидан манфаатдор бўлган бошқа иштирокчиларга ҳам юкланади. Процессуал чикимлар иш юритиш жараёнида келиб чиқадиган харажатларнинг бир қисмини ташкил этади, холос.

Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ва судларнинг одил судловни амалга оширишдаги ишларини такомиллаштириш уларнинг хўжалик фаолиятига бевосита таъсир қилади. Шу билан бирга, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ва судларнинг одил судловни амалга оширишдаги фаолиятига жамият томонидан уларнинг таъминоти ва самарали ишлаши учун қилинаётган сарф-харажатларнинг қай даражада самара бераётганига қараб баҳо беришимиз лозим¹². Шунингдек, мазкур фаолиятни иш юритиш жараёнига турли соҳа вакиллари халқ масалахатчилари, жабрланувчи, гувоҳ, вакил, таржимон ва бошқа иштирокчи сифатида уларнинг асосий иш жойидан маоши сақланган ҳолда жалб қилишда юзага келадиган харажатларнинг мақсадга мувофиқлиги нуқтаи назаридан ҳам баҳолаш лозим.

Ҳақиқатдан ҳам, харажатлар структурасига нафақат жиноят процессининг қайсидир босқичида процессуал ҳаракатларда қатнашиш ёки судда халқ маслаҳатчиси сифатида иштирок этиш учун асосий ишидан чақиртирилган ходимларга тўғридан-тўғри тўланадиган харажатлар, шунингдек улар ўзларининг асосий иш фаолиятини олиб борганида яратиши мумкин бўлган маҳсулотга кетадиган харажатлар, яъни ўтказиб юборилган имкониятни ҳам инobatга олиш зарур. Шу билан бирга, харажатлар қаторига ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлмаган соҳада фаолият юритувчи ва фақат ойлик иш ҳақидан даромад кўрувчи жиноят процесси иштирокчиларининг таъминотига кетадиган (гувоҳ, жабрланувчи ва халқ маслаҳатчилари ва бошқалар) харажатларни ҳам ҳисобга олиш керак бўлади.

Умуман олиб қараганда, процессуал чикимларнинг моҳиятидан баъзи хулосаларга келишимиз мумкин:

- a) процессуал чикимлар номини олган моддий сарф-харажатлар жиноят иши юритуви билан узвий боғлиқ;
- b) процессуал чикимлар суриштирув, дастлабки тергов, прокуратура органлари ва суд, шунингдек жиноят иши юритувининг бошқа иштирокчилари (жабрланувчи, гувоҳ, уларнинг қонуний вакиллари, эксперт, мутахассис, таржимон, холислар) томонидан қилинган харажатлар;
- c) молиявий харажатлар бутун жиноят-ҳуқуқий фаолият давомида, жиноят иши қўзғатилишига сабаб бўлган ариза, хабар рўйхатга олинган вақтдан бошлаб, ҳукм, ажрим ижрога қаратилгангача бўлган даврда юзага келиши мумкин;
- d) процессуал чикимлар маҳкумлардан, алоҳида ҳолларда процесснинг бошқа иштирокчиларидан ёки давлат ҳисобидан ундирилади.

Жиноят ишлари бўйича суриштирув, дастлабки терговни олиб бориш ва ишни судда кўриш давомида юзага келадиган харажатларни қоплаш ва ундириш тартибига кўра икки гуруҳга бўлишимиз мумкин: компенсация кўринишидаги чикимлар жиноят иши юритуви иштирокчилари томонидан қилинадиган харажатлар бўлиб, иш юритиш якунида ушбу харажатлар давлат ҳисобидан, судланувчидан ёки бошқа иштирокчилар ҳисобидан ундирилади; бенефициар чикимлар эса жиноят ишини юритишда субъектларнинг ўз вазифаларини бажариши натижасида уларга тўланадиган пул суммалари ҳисобланади, бунда вазифа хизмат топшириғи сифатида бажарилган ҳолатлар мустасно.

Бундан ташқари, жиноят ишини юритиш давомида бошқа кўринишдаги харажатлар ҳам келиб чиқадики, улар жумласига: эксгумация тергов ҳаракати давомида мурдани қабрдан олиб чиқиш ва қайта дафн этишда ёрдам берган фуқароларга тўловлар, тергов эксперименти ёки экспертиза ўтказиш чоғида бузилган ёки йўқ қилинган моддий ашёларнинг ўрнини қоплаш, таниб олиш

¹² Емельянов К.Н. Процессуальные издержки в российском судопроизводстве. Дис. на соиск. Уч. Степен. Кан-та. Юр. наук. Тюмень, 2009. –С. 60.

учун кўрсатилган шахслар харажатларини қоплаш, жиноят ишини алоҳида иш юритувига ажратиш каби харажатлар киради. Ўз навбатида, улар иш ҳолатидан келиб чиқиб, янада кенгайиб бориши ҳам мумкин.

Ривожланган хорижий мамлакатлар жиноят-процессуал қонунчилигини ўрганадиган бўлсак, иш юритиш жараёнида келиб чиқадиган харажатлар барча давлатларда тартибга солинган. Жумладан, Эстония Жиноят-процессуал кодексини ўрганадиган бўлсак, бизнинг қонунчилигимизга ўхшаш нормаларни кўрамиз. Шу билан бирга, мазкур давлат қонунчилигида процессуал чиқимлар “Суд чиқимлари” номи билан юритилган. Мазкур ҳужжатнинг 87-моддасида суд чиқимлари қаторига “*Айблов ҳукмига мувофиқ белгиланадиган мажбурий тўлов*” киритилган. Мажбурий тўлов миқдори жиноятнинг ижтимоий хавфлилик даражасига боғлиқ бўлиб, агар шахс биринчи даражадаги жиноятни содир этгани учун айбланаётган бўлса, энг кам ойлик иш ҳақининг икки баробари миқдорида; иккинчи даражадаги жиноятни содир этишда айбланаётган бўлса, энг кам ойлик иш ҳақининг бир баробари миқдорида; учинчи даражадаги жиноятни содир этишда айбланаётган бўлса, энг кам ойлик иш ҳақининг 0,5 баробари миқдоридаги суммани ташкил этади¹³. Бу пул миқдори кимдан ундирилиши кодексда аниқ белгиланмаган бўлсада, мажбурий тўлов айнан судланувчидан ундирилиши норма мазмунидан келиб чиқади.

Словения Жиноят-процессуал кодексининг IX боби айнан жиноят ишларини юритишда келиб чиқадиган сарф-харажатларни тартибга солиш ҳақида бўлиб, 92-моддада харажатлар тоифаларга ажратилган. Бизнинг қонунчилигимиздан фарқли равишда унда айбланувчининг транспорт харажатлари, иш юритишга масъул шахсларнинг транспорт ва хизмат сафари харажатлари, айбланувчини ушлаш жараёнида юзага келадиган тиббий харажатлар ҳам жиноят иши юритуви чиқимлари сифатида кўрсатилган¹⁴. Муҳим жиҳати шундаки, иш юритиш жараёнида юзага келадиган сарф-харажатлар агентлик томонидан (*funds of the agency*) тўлик молиялаштирилади. Агентлик (иш юритувига масъул давлат идораси) ўзи қилган харажатларини рўйхат қилиб, иш материалларига илова қилади. Ишнинг якунида эса бу ташкилот белгиланган шахслардан қилган харажатларини мажбурий ундиради.

Америка Қўшма Штатлари қонунчилигида ҳам жиноят ишини юритиш жараёнида юзага келадиган чиқимларни ундириш масалалари назарда тутилган. Хусусан, АҚШ қонунлари кодексига (*The Code of Laws of the United States of America*) белгиланишича, чиқимлар Конгресснинг норматив ҳужжатларида назарда тутилган талабларни бузган шахсларга нисбатан қўлланилади. Уни ундириш тўлов кўринишида ёки мол-мулкни мусодара қилиш шаклида амалга оширилади¹⁵. Аксарият ҳолларда иш юритиш жараёнида келиб чиқадиган харажатларни қоплаш масаласи айбланувчи заммасига юклатилади. Федерал судлар АҚШ Конгресси томонидан белгиланган миқдордаги тўловларни ундиради¹⁶.

Германия Федератив Республикаси жиноят-процессуал қонунчилигининг ўзига хос жиҳатларидан бири бу процессуал чиқимларга махсус боб ажратилиши билан бирга, ҳар бир чиқим тури алоҳида моддаларда тушунтирилган. Жиноят иши юритувидан келиб чиқадиган суд йиғимлари ҳукмда белгиланади. Суд харажатлари тўғрисидаги қонуннинг 1-илоvasи №3110 ff қондасида ижтимоий хавфли қилмишлар учун ундириладиган бож миқдорлари аниқ кўрсатиб ўтилган.

Германия Федератив Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 51-банди (моддаси) чақирилганда ҳозир бўлмаслик оқибатлари ҳақида бўлиб, унга кўра гувоҳ чақирилишига қарамасдан келишдан бош тортса, уни келтириш билан боғлиқ харажатлар унинг ўзидан ундирилади. Шу билан бирга, бундай гувоҳга нисбатан мажбурий жарима тайинланади¹⁷.

¹³ <http://yurotdel.com/zakony/ugolovno-processualnyi-kodeks-estonii.html>

¹⁴ <https://www.policija.si/eng/images/stories/Legislation/pdf/CriminalProcedureAct2007.pdf>

¹⁵ <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/3195>

¹⁶ http://economic-definition.com/US_Government/Federal_nyy_sud_SShA_USA_Federal_judiciary__eto.html

¹⁷ https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/englisch_stpo.html

Агарда гувоҳ ўз вақтида мурожаат қилиб, узрли сабабини етарли маълумотлар билан изоҳлай олса, ундан чиқим ундирилмайди.

Россия Федерациясининг жиноят-процессуал қонунчилигида процессуал чиқим турлари ва уларни ундириш тартиби миллий процессуал қонунчилигимиздан жиддий фарқ қилмайди. Шу билан бирга, ушбу давлат қонунчилигида айбланувчининг вақтинчалик лавозимдан четлаштирилган даври учун тўланадиган ойлик сумма ҳам процессуал чиқим тури сифатида кўрсатилган. Ўзбекистон Республикаси ЖПКда эса лавозимидан четлаштирилган айбланувчининг кейинги моддий таъминоти назарда тутилмаган.

Сингапур Жиноят-процессуал кодексининг 357-моддасида белгиланишича, жиноят ишини юритиш жараёнида адвокатнинг малакасизлиги туфайли сабабсиз ва нотўғри харажатлар қилинган бўлса ёки сарф-харажатлар шунчаки ҳавога сарфланган бўлса, суд ишга масъул бўлган ҳар қандай адвокатга нисбатан чора кўришга ваколатлидир. Бундай чора:

- мижознинг адвокатга ҳуқуқий ёрдам учун тўлайдиган суммасини бекор қилиш кўринишида;
- адвокатга мижознинг иш юритуви жараёнида ҳар қандай шахсга тўлаган суммаларини ва қилган харажатларини қоплаш мажбуриятини юклаш кўринишида мавжуд бўлади.

Фойдаланилган Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. (30.04.2023). <https://lex.uz/uz/docs/-6445145>
2. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. (22.09.1994) <https://lex.uz/uz/docs/-111460>
3. Жиноят ишлари бўйича процессуал чиқимларни ундириш амалиёти тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2009 йил 24 ноябрдаги 13-сон Қарори. <http://lex.uz>
4. Емельянов К.Н. Процессуальные издержки в российском судопроизводстве. Дис. на соиск. Уч. Степен. Кан-та. Юр. наук. Тюмень, 2009. –С. 56.
5. А.Султонов. Процессуал чиқимлар. Илмий мақола. <http://huquqburch.uz/uz/view/679>.
6. Бажанов С.В. Процессуальные издержки в уголовном процессе России: Текст лекций/ ВЮИ Минюста России. –Владимир, 2001. – С.36.
7. А.А.Абдурашидов «Кредит қарзларини ундириш билан боғлиқ муаммоларнинг айрим масалалари» Thematic Journal of Applied Sciences. – 2023. -Т.3.-№.6.
8. Bozorov M. M. GUMON QILINUVCHI VA AYBLANUVCHIGA HIMOYALANISH HUQUQI KAFOLATLARINI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI //Central Asian Academic Journal of Scientific Research. – 2022. – Т. 2. – №. 7. – С. 56-61.
9. Бозоров М. СУД ҲУЖЖАТЛАРИНИ ИЖРО ЭТМАСЛИК УЧУН ЖАВОБГАРЛИК ВА УНИНГ ОҚИБАТЛАРИ: ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР ТАЖРИБАСИ БИЛАН ҚИЁСИЙ ҲУҚУҚИЙ ТАҲЛИЛИ //Евразийский журнал академических исследований. – 2023. – Т. 3. – №. 1 Part 2. – С. 184-189.
10. Mahmudovich B. M. et al. Jinoyat Protsessida “Habeas Corpus Act” Institutining Tatbiq Etilishini Takomillashtirish Masalalari //Miasto Przyszłości. – 2022. – С. 45-47.

